

EDEBİYAT ANITLARI OLARAK ESKİ TÜRK YAZITLARI

Tofik Davudoğlu MELİKLİ

Bizlere ulaşan Göktürk yazıtları eski Türklerin dil, edebiyat, tarih, inanç ve felsefelerinin öğrenilmesi açısından olağanüstü bir değer taşımaktadır. Eski Türk yazıtları özellikle Göktürk tarihini inceleyen çağdaş tarihçilerin sık sık başvurdukları vazgeçilmez bir kaynaktır.

Orhon-Yenisey Yazıtları eski Türkçeyi araştıran ve değerli incelemelerle Türkolojiyi yeniliklerle zenginleştiren dil uzmanlarının yazı masalarından eksik etmedikleri temel eser olmaktadır. Adı geçen yazıtlar sayesinde eski Türkçenin grameri ve leksik özellikleri incelenmiştir ve incelenmektedir. Eski Türk alfabesi üzerine yapılan inceleme ve araştırmalar Göktürklerin kullandıkları grafik sistemin ne kadar orijinal ve mükemmel olduğunu göstermektedir. 39 runik işaretten ibaret olan alfabe eski Türkçenin yapısına tamamen uymaktadır. V. V. Bartold'a göre, "Eski Türk alfabesinde sesli harf sayısının yeteri kadar olmamasına rağmen sessiz harf sayısı aheng kanuna dayanarak 2 kategoriye ayrılmakta ve böylelikle Türk diline özgü bir alfabe meydana getirilmektedir. Çok sayıda ses işaretleri sayesinde sağlam bir imlâ sistemi kullanılmaktadır".¹

Eski Türkçenin yapısıyla ilgili değerli eserler yazılmış, ilginç savlar ileri sürülmüştür. Ethem R. Tenişev'e göre runik yazıtların dili Uygur ve Kıpçak Türkçesinin katılımıyla Oğuz Türkçesinin temelinde oluşmuş ve Türkçenin ilk edebî dil varyantı olmuştur.²

Ne yazık ki, bu değerli anıtlar Türk edebiyat tarihi açısından şimdiye kadar yeteri kadar araştırılarak incelenmemiştir. Köl Tigin, Bilge Kagan ve Tonyukuk gibi büyük anıtların metinleri, hiç kuşkusuz, eski Türk edebiyatının çok değerli ve önemli örnekleri olmaktadır. Fakat bu eşsiz edebiyat metinlerinin öğrenilmesi ve incelenmesi yerine, onların karakteristik özellikleri üzerinde gereksiz tartışmalara gidilmiştir. Edebiyat alanında uzmanlaşan Türkologlar arasında bu tür tartışmalar, ne yazık ki, bugün de yapılmaktadır.

Aralarında P. M. Melioranski, A. M. Şçerbak, ve T. Tekin'in bulunduğu bir grup bilim adamı Köl Tigin, Bilge Kagan, Tonyukuk metinlerini düz yazı, mensur eser olarak görmüş, aralarında F. Y. Korş, A. N. Bernştam ve İ. V. Stebleva'nın

¹ V. V. Bartold, *Soçineniya [Eserler]*, V. Moskova, 1968, s. 430.

² *Yazıki mira. Tyurkskiyi yazıki*, Bişkek, 1997, s. 35.

bulduğu bir başka grup ise adı geçen metinleri şiir, manzum eser olarak ele alarak incelemişlerdir. Sonuncu grup, metinlerdeki yüksek üslûba, dilin edebî sanatlar açısından gelişmiş olmasına, ele alınan olayların tipolojik tasvirine, dilde bol bol kullanılan tekrarlara ve paralelliklere dayanarak Køl Tigin, Tonyukuk ve Bilge Kagan metinlerini manzum metin olarak değerlendirmeye çalışmışlardır. İşin ilginç yanı, yazıtlardaki metinler şiir dizelerine ayrılmıyorlar. Fakat İ. V. Stebleva bu engeli ilginç bir şekilde aşmağa kalkarak Orhon-Yenisey metinlerinin strüktürünü değiştirmiş, onları dizelere, mısralara bölmüş ve böylelikle yazıt metnini şiire dönüştürmeğe çalışmıştır. İ. V. Stebleva'ya göre, "Yazıtın runik satırı bir cümleden ibaret değildir. Ana fikir ve düşünce bir grup sade ve bileşik cümleler aracılığıyla dile getirilmektedir. Yazıtların içeriği cümleyle değil, bir grup cümlelerle açıklanmaktadır."³ 261 cümleleri parçalara bölüp kıtalar yapmakta ve böylelikle onları manzum hale getirmektedir.

Talât Tekin'in de belirttiği gibi bu yaklaşım yanlıştır. Suni, yapay bir şekilde şiirleştirilen yazıt metinleri daha sonra İ. V. Stebleva tarafından manzum eser olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Meslektaşımızın bu görüşünü ve yaklaşımını kabul etmek mümkün değildir. Bilindiği gibi şiiri şiir yapan ana özelliklerin başında mısranın ritmik sistem birimi gelmektedir. Oysa runik yazıtlarda böyle bir ritmik birime, ölçüye rastlanmamaktadır. T. Tekin'in de belirttiği gibi "Yazıt metinlerinde nazımın vazgeçilmez öğeleri olan ölçü ve uyağa rastlanılmadığı gibi, devrik cümle ve ibare de bulunmamaktadır".⁴

Peki, eski Türk yazıtlarını edebiyat eseri olarak kabul edebilir miyiz? Olumlu cevap verdiğimiz taktirde onları hangi edebî türe, janra ait sayabiliriz?

Eski Türk yazıtları, kuşkusuz, edebiyat örnekleridir. Yazıtlarda kullanılan üslûp, sanatsal ve stilistik öğeler, tekrarlar ve cümle içi alliterasyon, metaforik deyiş karşımızda bir edebî eserin olduğuna işaret etmektedir. Fakat bu eserin türü, janrı alışılmış edebî türlere benzememektedir. Eski Türkler yazıtın içeriğine, şekline uygun ve yalnız onlara özgü bir tür, janr meydana getirmişlerdir. Eski Türkler edebî fikri ve düşünceyi en güzel şekilde ifade etmek için mükemmel bir edebî strüktür, edebî kompozisyon kullanmışlardır.

Bilindiği gibi büyük runik taşlar hakanların, komutanların, asilzadelerin, prenslerin, devlet adamlarının anısına dikilmiştir. Yazıt metinleri ölmüş kişinin diliyle anlatılmaktadır. Metnin sonunda metni yazan kişinin ismi belirtilmektedir. Meselâ, Bilge Kağan anıtının güney yüzündeki yazıt metninin edebî strüktürü, kompozisyonu şöyledir: Bilge Kağan önce kardeşlerine, çocuklarına, ulusuna, beylere ve komutanlarına sesleniyor, daha sonra Türk hakanlığının ne kadar geniş toprakları kapsadığını gösteriyor, savaşlardan, Tabgaçların Türklere verdikleri zarardan, Kağanın Türk ulusunu yeniden yüceltmesinden bahsedilmektedir. Metnin sonunda yazar bu

³ İ. V. Stebleva, *Poeziya Tyurkov YI-YIII vekov*, Moskova, 1965, s. 79.

⁴ *Türk Dili*, 409, Ocak 1986, s. 5.

yazıtın yaratılmasının sebeplerini açıklıyor ve kendi adını zikrediyor. Yazıtın T. Tekin tarafından Türkiye Türkçesine yapılmış çevrisinden birkaç örnek vermek istiyorum.

“(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim (ve) oğullarım, birleşik boyum ve (halkım...) ... ileride gün dogusuna, güneyde gün batısına kadar, geride gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar... bu sınırlar içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir. (Bunca halkı hep düzene soktum). Onlar şimdi (hiç de) kötü durumda değiller. Türk hakanı Ötüken dağlarında oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz. İleride Şantung ovasına kadar sefer ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin’e kadar sefer ettim, Tibet’e az kala durdum; geride Demir Kapı’ya kadar sefer ettim, kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar sefer ettim, bunca diyarlara kadar (ordu) sevkettim (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi (bir yer) asla yok imiş! Devletin yöneltileceği yer Ötüken dağları imiş! Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkileri) düzelttim. (Şimdi onlar bize) altını, gümüşü, ipeği, ipekli kumaşları bolca veriyorlar... (Çinlilerin) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına aldanıp (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, (sen) mutlak öleceksin! Güneyde Çuğay dağlarına (ve) Töğültün ovasına yerleşeyim dersen, Türk halkı mutlak öleceksin! Ötüken ülkesinde oturup (buradan) kervanlar gönderirsen, hiçbir derdin olmaz. Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin ... Tanrı lutufkâr olduğu için, kendimin (de) talihim olduğu için (hakan olarak) tahta oturdum. Tahta oturup yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım...”⁵

Yukardaki parçadan da görüldüğü gibi, metin çok sağlam bir anlatım şekline sahiptir. Mantiğa, belli anlatım biçimine, şekline, tahayyül gücüne dayanan bu eserin janrını “epitafik hikâye” olarak tanımlayabiliriz ve bu tür metinleri eski Türk hikâye janrı çerçevesinde inceleyebiliriz. Böyle çalışmalar Türk düz yazı geleneğinin çok eskilere dayandığını açıkça göstermektedir.

⁵ Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988, s. 31-32.